

УДК 94(477) «1991/2012»:631

Вплив державної підтримки сільського господарства на формування ринкових відносин у селі в кінці XX – на початку XXI століття

Я.А. ФЕДОРЕНКО

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗУ м. Черкаси, Україна,
E-mail: yanava@ukr.net

Авторське резюме

Статтю присвячено дослідженню впливу державної підтримки сільського господарства на формування ринкових відносин у селі в кінці XX – на початку XXI століття. Автор ставить собі за мету з'ясувати як здійснювалася допомога держави сільськогосподарському сектору в період незалежності. Зокрема, коротко характеризується державна підтримка в кінці XX століття (початковий період проведення аграрного реформування українського села), що здійснювалося головним чином у напрямі лібералізації цінової політики і надання все більшої самостійності аграрним підприємствам. Та більш розгорнуто вивчається функціонування основних механізмів державної допомоги, котрі сформувалися вже в XXI столітті і полягали у ціновому регулюванні, виробничих дотаціях, субсидіях на придбання ресурсів, податкових субсидій, фінансуванні загальних послуг і програм сільського розвитку. Узагальнивши дані автор робить висновок, що держава в основному спрямовувала підтримку на допомогу великому бізнесу. Щодо селян, то низький рівень їх обізнаності про можливості одержання ними державної допомоги, а також складний процедурний механізм та непрозорість її отримання привели до того, що основна маса дрібних і середніх вітчизняних виробників, які такої підтримки потребували, залишилися поза її межами.

Ключові слова: українське село, ринкові відносини, цінове регулювання, податкові субсидії, виробничі дотації.

Impact of state support of agriculture on market relations development in the village in the end of XX – beginning of XXI century

YA.A. FEDORENKO

Cherkasy institute of fire safety named after Chernobyl Heroes by NUCP of Ukraine, Cherkasy, Ukraine, E-mail: yanava@ukr.net

Abstract

The article is devoted to the research of the impact of state support of agriculture on market relations development in the village in the end of XX – beginning of XXI century. The author aims at determining the ways the state helped to the agricultural sector at the period of independence. In particular, the author briefly characterized the state support in the end of the XX th century (the initial period of agrarian reform in the Ukrainian village), provided mostly in the frame of liberalization of price control and giving more

© Я.А. Федоренко, 2015

independence to the land business. There is given a detailed study of functioning of main mechanisms of the state support that were formed as late as in the XXI century and were based on the price control, production subsidies, subsidies for buying resources, tax subsidies, funding of general services and programs of village development. Having summed up, the conclusion is made that the state, generally, focused its subsidies on big business. As for the villagers, their low level of knowledge about their rights on the state subsidies as well as a complex procedure mechanism and non-transparency of its obtaining resulted in the fact that the majority of small and middle domestic manufacturers who needed this help did not receive it.

Key words: ukrainian village, market relations, price control, tax subsidies, production subsidies.

Постановка проблеми. Масштабні трансформації, котрі пройшли в українському селі в кінці ХХ– на початку ХХІ століття привели до зародження ринкових відносин у сільській місцевості. Багато селян стали займатися підприємницькою діяльністю. А за даними сучасної статистики більше ніж 60% продукції внутрішнього ринку надходить від сільських виробників, котрі таким чином забезпечують продовольчу безпеку України. Проте, сьогодні селяни потребують суттєвої допомоги, оскільки постійні економічні труднощі перешкоджають успішному веденню власного бізнесу, а держава як і в минулі роки орієнтує свою політику переважно на розвиток великих операторів аграрного ринку. Тому виникає необхідність дослідити історію функціонування державної підтримки як складової становлення ринкових відносин у сільській місцевості, щоб потім отримати узагальнену картину тих перетворень, які торкнулися аграрного сектора українського села в період незалежності.

Аналіз досліджень і публікацій. Література, присвячена темі, є різноманітною в усіх аспектах і відношеннях. Тема державної підтримки цікавила багатьох науковців. Серед них можна відзначити О.М.Бородіну, В.М.Гейця, А.О.Гуторова, В.Г. Андрійчука. Не слід відкидати і вагому інформацію із різних інтернет-джерел. В той же час більшість науковців розглядають проблему державної підтримки саме з історичної площини, а історичних праць, котрі вивчали б її як складовий елемент системи зародження ринкових відносин, немає. Саме ця обставина і зумовила звернення автора до даної теми.

Мета дослідження. Отже, метою статті є комплексне дослідження історії функціонування державної підтримки сільського господарства та її впливу на формування ринкових відносин у сільській місцевості.

Виклад основного матеріалу. У 1990-х роках ХХ століття державне регулювання сільськогосподарського виробництва здійснювалося головним чином у напрямі лібералізації цінової політики і надання все більшої самостійності аграрним підприємствам у здійсненні господарської діяльності і лише рідко робилися спроби економічної підтримки доходів аграрних підприємств. Проте вони не мали системного характеру і не відзначалися глибиною впливу на стан їх економіки. Так, у

1991 р. держава частково компенсувала збитки аграрних підприємств від реалізації продукції, в 1992 р. через гіперінфляцію здійснювалася доплата на тваринницьку продукцію за кожну тонну її реалізації державі, в 1994 р. підприємствам АПК передбачалося надавати пільговий кредит. Проте в цілому масштаби економічної підтримки сільськогосподарського виробництва були надзвичайно малі і не йшли ні в яке порівняння з тими колосальними втратами, що їх зазнало сільське господарство за роки економічної кризи кінця ХХ століття [2, с.604]

На початку ХХІ століття (2000 - 2004 роки) основну частку державної підтримки агропромислові отримували через непрямі механізми (пільгове оподаткування), а також через механізми компенсації частини відсотків, сплачених комерційним банкам за надані кредити. Однак в той же час залишилася нерівномірність доступу різних категорій виробників до бюджетних коштів. Загалом, серед основних механізмів підтримки державою аграрного сектора, що встановились за період незалежності, можна виділити наступні:

1. Цінове регулювання. У 2004 році після ухвалення Закону «Про державну підтримку сільського господарства України» було запроваджене цінове регулювання ринку найважливіших видів сільськогосподарської продукції через введення мінімальних закупівельних цін (зернові, насіння соняшнику, тваринницька продукція) та бюджетних субсидій за проданих переробним підприємствам тварин. У 2005 році для проведення цінової політики було створено Аграрний фонд, завданням якого стало регулювання шляхом державних інтервенцій на ринках сільськогосподарської продукції. Проте як виявилось, у 2010 році Аграрний фонд взагалі не виконував функції цінового регулятора на аграрному ринку. Такі висновки зробила прес-служба рахункової палати України у 2010 році. Структура, створена для стимулювання виробництва, діяла практично навпаки. Так, великого резонансу набула схема, що розкрила корупційні мотиви Аграрного фонду у 2010 році, який з дозволу Кабміну, проводив реалізацію зернових культур окремим зернотрейдерам, що ніяк не було пов'язано з державним ціновим регулюванням. Близько 73 % зерна інтервенційного фонду реалізовано у 2010 році шести підприємствам, що отримали квоти на експорт зерна. Вималювався і головний моно-

поліст ринку – компанія «Хліб Інвестбуд», за якою стояли російські інтереси, а точніше інтереси конкретної персони – Володимира Путіна. Це підприємство-посередник не було сільськогосподарським товаровиробником, але йому з бюджету авансувалось 65% коштів від загального обсягу, спрямованого на закупівлю зернових [6]. Водночас безпосередні сільськогосподарські товаровиробники не були залучені до формування. За інформацією Рахункової палати на організованому аграрному ринку належні товарні інтервенції не проводилися в 2010 році.

2. Виробничі дотації. З 1998 року в країні почав діяти механізм дотацій через акумулювання ПДВ на молоко і м'ясо переробними заводами, що мав стимулювати нарощування поголів'я великої рогатої худоби і збільшення виробництва молока. За 13 років його існування (до 2010 року) було виплачено 10 млрд. грн. дотацій тільки на молоко, але виробництво останнього в Україні зменшилося з 18 млн.т до 10 млн.т, а поголів'я корів – із 5,4 млн. голів до 2,5 млн. голів. Розрахунки економістів показали, що упродовж дії даної дотації насправді відбулося додаткове оподаткування первинних виробників молока, бо молокопереробні заводи занижували закупівельну ціну, що слугувала базою для нарахування дотаційних виплат, які самі заводи і визначали [7,с.13]. Так, за даними голови Дніпропетровської районної адміністрації у 2006 році В.Я.Лінського у селах району в селян скуповували молоко по 80 копійок, а в магазині найдешевше молоко жирністю 1,5-2 % продавали по 2 грн. 65 коп. При цьому рентабельність виробників сягала 1000 %, а селяни за свою важку працю отримували незначні грошові надходження [4]. З 2003 року для підтримки галузі тваринництва було введено доплати за зберігання поголів'я корів м'ясного і молочного напрямку, овець, кіз тощо та недопущення їх масового забою. Проте в той же час для отримання виробничих дотацій встановлювалася мінімальна кількість голів на одне підприємство, що суттєво обмежувало права дрібних виробників. Так, фермер Володимир Третяк із села Сілець Горохівського району Луцької області зазначав: якщо сільськогосподарське (фермерське) господарство станом на 1 січня поточного року утримувало менше 50 свиней, то статистична звітність за формою №24сг не подавалася, а отже, дотації на підтримку тваринництва господарю не нараховувалися, хоча впродовж року кількість худоби могла значно збільшитись [3].

Загалом бюджетна підтримка виробників продукції рослинництва та тваринництва у 2006-2008 роках (погектарні виплати за наявне поголів'я та здану худобу) становила в середньому 27-30% усіх видатків Мінагрополітики України (1,6-2,7 млрд. грн.). В 2010 р. їх сума

складала менше 100 млн. грн., з яких переважна частина надійшла великим підприємствам, що також стало свідченням непрозорості дотаційної політики.

3. Субсидії на придбання ресурсів стали також одним із компонентів системи державної підтримки. Для здешевлення придбаних сільськогосподарськими підприємствами і фермерськими господарствами ресурсів використовувалися декілька механізмів – компенсація вартості добрив (діяла лише у 2004 році), 30% компенсація вартості придбаної вітчизняної техніки (з 2002 року), лізинг і, головним чином, часткова компенсація ставок за залученими кредитами комерційних банків (із 2000 року). Щороку встановлювався розмір кредитної ставки, яка мала компенсуватися (для кредитів у національній та іноземній валюті, як довгострокових, так і короткострокових), а також максимальний розмір кредитної ставки за залученим кредитом (часто цей розмір був нижче поточної ставки банків, що призводило до підвищення корупційності під час підписання угод та отримання компенсацій з бюджету).

4. Податкові пільги. Значна частина державної підтримки сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств здійснювалася також і через податкові пільги: фіксований сільськогосподарський податок (ФСП) і пільговий механізм сплати податку на додану вартість (ПДВ). Встановлювався ФСП для корпоративних та індивідуальних виробників з підприємницьким статусом, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий рік дорівнювала або перевищувала 75%.

Через механізми сплати ПДВ сільськогосподарські підприємства і фермерські господарства отримували компенсації від переробних підприємств за продане їм м'ясо і молоко у розмірі сум ПДВ, що мали б бути сплаченими до державного бюджету. Також різницю сплаченого та отриманого після продажу продукції ПДВ, що фіксувалася на окремому рахунку, можна було використати для придбання матеріально-технічних ресурсів (щороку ця сума становила понад 1,5 млрд. грн.). У 2009 році фінансування програми фінансової підтримки АПК через механізми здешевлення кредитів комерційних банків було скорочено у 2,7 рази порівняно з 2008 роком, а у 2010 – у 4 рази порівняно з 2009 [5].

5. Спеціалізована підтримка за окремими напрямами та програмами стала також складовою державної підтримки агросектора. З червня 2012 р. у рамках бюджетної програми «Державна підтримка галузі тваринництва» запроваджено дотації селянам за збереження молодняка великої рогатої худоби: за теля віком від 3 до 5 місяців – 250 грн., від 6 до 8 місяців – 500 грн., від 9 до 11 місяців

– 750 грн. за голову. Загалом на дотації селянам за збереження молодняка великої рогатої худоби було передбачено спрямувати близько 1 млрд грн. [1, с. 53]. Крім того, Міністерством аграрної політики та продовольства спільно з Національною академією аграрних наук України було розроблено Національний проект «Відроджене скотарство», який передбачав шляхи і механізми нарощування поголів'я великої рогатої худоби, її продуктивності, обсягів продукції скотарства з відповідним організаційно-економічним, тех-

нологічним, технічним та нормативно-правовим забезпеченням.

Висновки. Таким чином, державна підтримка сільського господарства в основному спрямовувалася на підтримку великого бізнесу. Щодо селян, то низький рівень обізнаності останніх про можливості одержання ними державної допомоги, складний процедурний механізм і непрозорість її отримання привели до того, що основна маса вітчизняних виробників, які такої підтримки потребували, залишилися поза її межами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Аграрні проблеми подальшого розвитку аграрного сектора економіки України [Текст] / за ред. Л.Ю. Беренштейна, І.І. Ібатулліна, С.С. Коломійця, В.П. Лисенка. – К., 2004. – 160 с.
2. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств [Текст] / В.Г. Андрійчук. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с
3. Блінова В. Хто захистить селян на ринку? [Текст] / В.Блінова // Незалежна громадсько-політична газета «Волинь». – №15. – 2007. – 26 травня.
4. Гірка селянська правда: за нинішньої цінової політики держави АПК в Україні не має перспективи [Електронний ресурс] // Спецкор: Дніпропетровське інформаційно-аналітичне інтернет-видання. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_435.php Назва з екрана.
5. Ілюзія підтримки аграріїв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16737776> Назва з екрана.
6. Рахункова палата вважає, що Аграрний фонд працює на інтереси окремих компаній [Електронний ресурс] // Тиждень Уа, 9 березня 2011 року. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/18369> Назва з екрана.
7. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація [наукова доповідь]. [Текст] / О.М.Бородіна, В.М.Гець, А.О.Гуторов. – К.: НАН України, Ін-т економіки та прогнозування, 2012. – 56с.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2015

REFERENCES:

1. Ahrarni problemy podal'shoho rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrayiny (Agricultural problems of further development of the agricultural sector Ukraine), za red. L. Yu. Berenshteyna, I. I. Ibatullina, S. S. Kolomyiysya, V. P. Lysenka, Kiev, 2004, 160 pp.
2. *Andriyчук В.Г.* Ekonomika ahrarnykh pidpryyemstv (Economy of agricultural companies). – 2-he vyd., dop. i pererob, Kiev, KNEU, 2002, 624 pp.
3. *Blinova V.* Khto zakhystyt' selyan na rynku? (Who will protect the farmers on the market?) // *Nezalezhna hromads'ko-politychna hazeta «Volyn'»*, №15, 2007, 26 travnya.
4. *Hirka selyans'ka pravda: za nynishn'oyi tsinovoyi polityky derzhavy APK v Ukrayini ne maye perspektyvy* (The bitter peasant truth: the current pricing policy AIC in Ukraine hasn't prospects) // *Spetskor: Dnipropetrovs'ke informatsiyno-analitychne internet-vidannya*. Mode to access: http://spetskor.dp.ua/art_435.php
5. *Ilyuziya pidtrymky ahrariyiv* (The illusion of support for farmers). Mode to access: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16737776>
6. *Rakhunkova palata vvazhaye, shcho Ahrarnyy fond pratsyuye na interesy okremykh kompaniy* (The Chamber believes that the Agrarian Fund runs the interests of individual companies) // *Tyzhden' Ua*, 9 bereznya, 2011. Mode to access: <http://tyzhden.ua/News/18369>
7. *Ukrayins'ka model' ahrarnoho rozvytku ta yiyi sotsioekonomichna pereoriyentatsiya* [naukova dopovid'] (Ukrainian model of agricultural development and its socio-economic reorientation) / О.М.Бородина, В.М.Гець, А.О.Гуторов, Kiev, *NAN Ukrayiny, In-t ekonomiky ta prohnozuvannya*, 2012, 56 p.

Федоренко Яніна Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗУ
Адреса: 18034, м. Черкаси, вул. Онопрієнка, 8
E-mail: yanava@ukr.ne

Fedorenko Yanina Anatoliivna – PhD in history, associate professor
Cherkasy institute of fire safety named after Chernobyl Heroes by NUCP of Ukraine
Address: 8, Onopriyenko Str., Cherkasyk, 18034, Ukraine
E-mail: yanava@ukr.ne